

NAGY TIBOR

## A CASTRICIUS STÉLÉ KORA

(Deutscher Auszug Seite 569)

A hazai és a külföldi kutatás már ismételtelen foglalkozott az Aquincumi Múzeum helyi mészkőből faragott egyik szép stéléjével, amely *Caius Castricius Victor* comoi legionarius emlékét örökíti meg. (1. kép.) A publikáló az antiquárius szempontokat helyezte előtérbe.<sup>1</sup> Majd A. Furtwängler mint az általa kidolgozott »legionarius stílus« jelentős aquincumi emlékét említette meg.<sup>2</sup> Művészettörténeti szempontból foglalkozott stélénkkel két összefoglalás, elsősorban a köemlék felépítését, a teljes alakbrázolást, valamint az oromzat akanthus-díszét tárgyalva.<sup>3</sup> Ritterling fontos felismerése a feliratos részben említett M. Turbo személyét illetőleg a historikusok figyelmét is e stélére irányította.<sup>4</sup> Utoljára összefoglalóan az 1934-ben megjelent aquincumi vezető foglalkozott ezzel az emlékekkel.<sup>5</sup> Az eddigi kutatás azonban néhány fontos kérdésben nem jutott végleges eredményre. Így mindjárt, hogy csak egyet említsünk, a stélé állításának idejére nézve a mai napig megoszlanak a vélemények. Míg a kutatók egyik része általánosságban az I. századra gondolt,<sup>6</sup> addig mások Traianus

uralkodásának második felére.<sup>7</sup> Sőt egy munkán belül is találkozunk két különböző datálással.<sup>8</sup> Az ilyen bizonytalanságot mentheti, hogy döntő érveket eddig nem szolgáltatott egyik időhatár mellett sem.

Az elmondottak után, azt hiszem, nem egészen felesleges ezt a stélét újabb vizsgálat tárgyává tenni. A leletkörülmények,<sup>9</sup> a stélé felépítése és dekoratív elemei,<sup>10</sup> a felirat fogalmazása,<sup>11</sup> valamint a betűtípusok stélénket a korai, I. századi aquincumi katonai kövek csoportjába sorolják. A felirat szövegének 4. és 5. sora közelebbi támpontot nyújt a stélé pontosabb állítási idejére vonatkozólag. Itt ugyanis *M(arcus) Turbo* személyében megnevezve találjuk azt a századparancsnokot, akinek centúriájában az elhúnyt szolgált. Ritterling (loc. cit.) s utána a kérdéssel foglalkozók, Hadrianus császár más forrásokból jól ismert azonos nevű barátját, Quintus Marcius Turbo személyét ismerték fel Castricius századparancsnokában. Ez ellen epigrafiailag csak annyi hozható fel, hogy a feliratunkon egy Marcus és nem Marcius Turbo szerepel. El kell azonban ismernünk, hogy számos

<sup>1</sup> Kuzsinszky B., Budapest Régiségei. VII. 1900. 21. l. 17. szám.

<sup>2</sup> A. Furtwängler, Das Tropaion v. Adamklissi (Abhandl. d. kgl. bayer. Akad. d. Wiss. I. Klasse. XXII. 1905) 502. l.

<sup>3</sup> H. Hofmann, Römische Militärgrabsteine der Donauländer. Wien. 1905. 68—69. ll. 55. szám. A. Schober, Die römischen Grabsteine von Noricum und Pannonien. Wien. 1923. 76. l., 162. szám.

<sup>4</sup> E. Ritterling, PW-RE. XII. 1445. h. — A. Stein, PW-RE. XIV. 1930., 1598. h. — C. Patsch, Der Kampf um den Donauraum unter Domitian und Traian (WASB. 217, l.) 163—164. ll.

<sup>5</sup> V. Kuzsinszky, Aquincum. Ausgrabungen und Funde. 155. sk. ll.

<sup>6</sup> A. Furtwängler, Hofmann, A. Schober, loc. cit.

<sup>7</sup> C. Patsch, loc. cit.

<sup>8</sup> V. Kuzsinszky, op. cit. 5. l. »Traianus-kori«, 156. l. »95 körül«. Ez utóbbi dátum azért is elfogadhatatlan, mert a *legio II adiutrix* akkor Singidunumban állomásozott (R. Syme, J. R. S. XVIII. 1928. 55. l.).

<sup>9</sup> A Budai Vigadó lebontásánál, a római út mentén, három másik, Hadrianus előtti sírkő társaságában (CIL. III. 14349, 4; 14349, 9. Bp. R. VII. 20. l.) került elő.

<sup>10</sup> Keskeny lábazat, kymakerete feliratos mező, fülkében álló teljes alak, oromzat páfrányszerű levéldíszlet.

<sup>11</sup> D. M. formula hiánya, az elhúnyt nominativusban történő említése, az origo és a filiatio jelölése, a *h. s. e.* formula használata.

példáról tudunk, ahol a rövidítésekben e két hasonló hangzású családnév között nem tesznek különbséget s Marciust is, mint a feliratunkon, kétségtelenül helytelen módon, M. betűvel rövidítik.<sup>12</sup>

A magunk részéről is azonosnak vesszük tehát e két férfiut, egyrészt azért is, mert Marcius Turbo ismert pályafutásába ez a korai centurionatus jól beleilleszkedik. Másrészt még az is felhozható az azonosítás mellett, hogy Quintus Marcius Turbo barátsága Hadrianus-szal, jóval annak trónralépése előtt szövődött.<sup>13</sup> Jó alkalmul szolgálhatott ehhez a két férfi együttes katonai szolgálata, először 95 körül, amikor Hadrianus még mint *tribunus militum* a *legio II. adiutrix*-ban szolgált<sup>14</sup> vagy később, 107-től kezdve, amikor Hadrianus Pannonia inferiori kormányozta.<sup>15</sup>

Ritterling felismerése a Castricius stélé datálását is megkönnyíti, amikor Quintus Marcius Turbo pályafutása nagy vonásokban ismeretes. Az első határozott időponthoz köthető megemlékezés erről a férfiről egy 114-ben kiadott diplomában történik, ahol mint egy közelebről nem ismert *classis praetoria* parancsnoka jelenik meg.<sup>16</sup> Később, 116-ban, Traianus ezt a tetterős, pihenést nem ismerő és a haditudományban igen jártas férfiut (*σπαρτηγικώτατος άνιψ*)<sup>17</sup> a zsidólázadás leverésével,<sup>18</sup> majd Mauretania kormányzásával bízta meg. Innét szólította el 118 elején Hadrianus és Pannonia inferior, valamint Dácia tartományok élére állította.<sup>19</sup> Mindebből a jelen alkalommal csupán annyi érdekel bennünket, hogy

<sup>12</sup> CIL. III. 3309, 3852. 11698.

<sup>13</sup> SHA vit. Hadr. 4, 2 (Hohl, I. p. 6). Stein, PW-RE XIV. 1930. col. 1598.

<sup>14</sup> SHA. vit. Hadr. 2, 2 (Hohl, I. p. 3—4.); ezt tételezi fel Kuzsinszky is: Aquincum. 156. l., s a mi kutatásaink is ezt valószínűsítik.

<sup>15</sup> SHA. vit. Hadr. 3, 9 (Hohl, I. p. 5.) — E. Ritterling Arch. Ért. 41. 1927. 285. l. — Erre az időpontra gondol C. Patsch, op. cit., 163—4. ll.

<sup>16</sup> CIL. 16 Nr. 80. — A. Stein, op. cit. 1597. sk. hh.

<sup>17</sup> Cassius Dio, LXIX. 18, 1—4. (Boissevain, III. p. 237—8.)

<sup>18</sup> Stein, loc. cit.

<sup>19</sup> SHA. vit. Hadr. 6, 7 (Hohl, I. p. 8—9.) cfr. Dio, loc. cit. — W. Weber, Untersuchungen zur Gesch. d. Kaisers Hadrianus. Leipzig. 1907. 71. sk. ll. E. Ritterling, Arch. Ért. 41. 1927. 285. l. — A. v. Premerslein, Klio. Beih. 13. 16. sk. ll. és BASB. 1934. H. 3, 44. l.

Marcius Turbo feltétlenül 114 előtt szolgált mint *centurio* a *legio II. adiutrix* kötelékében. Szolgálati idejének abban az időpontjában, amikor a Castricius-kő állítódott, a *legio* átmenetileg, vagy már állandóan, de feltétlenül Aquincumban tartózkodott. A pontosabb datálásra tehát mindössze a következő időpontok jöhetnek számításba: a 88/9, 91/2 évek, Domitianus svéb-szarmata háborúi, amelyben a *legio II. adiutrix* is résztvett,<sup>20</sup> továbbá a 107 és következő évek 114-ig, amikor a legiót Dáciából végleg Aquincumba helyezik át.<sup>21</sup> A történeti adatok nyomán ennél az alternatívánál tovább nem tudunk menni. A stélé stíluszajátosságai azonban tovább segítenek és a 88—92 közötti évek mellett érvelnek.

Már előjáróban hangsúlyozhatjuk azt, hogy Domitianus korában, amikor legiónk első ízben tartózkodott Aquincum környékén, e vidéken helyi kőfaragók még nem működtek. A korai katonasírköveket a *legio* kötelékébe tartozó s csapataikkal együtt vándorló mesteremberek készítették, akik egyik legióból sem hiányoztak.<sup>22</sup>

A Castricius stélé, amint azt a következők megmutatják, az egyik ilyen katonamesterember alkotása. Helyi, pannóniai sajátosságokat tehát nem kereshetünk rajta. Az ábrázolás módja, továbbá a dekoratív-elemek típusa határozottan a Rajna vidéke felé mutat. Ismeretesen ide utal elsősorban a teljes alakábrázolás, amely az I. századi katonai sírköveken igen ritka Pannóniában. A Castricius kő mellett még csak egy carnuntumi sírkövet említhetünk meg a korai időből.<sup>23</sup> Az álló alak a korai itáliai sírköveken is ritkaságszámba megy, — ott tehát nem kereshetjük a Castricius-stélé előzményeit. Igen gyakorinak mondható viszont a teljes alakábrázolás a Rajna-

<sup>20</sup> C. Patsch, i. m. 34. sk., 39. sk. ll. — U. Kahrstedt, Domitians Politik zwischen Donau und Main (Bonn. Jahrb. 1940. 63—70. ll.).

<sup>21</sup> Az áthelyezés pontos dátuma nem ismeretes. Bizonyára összefügg azonban Pannonia kettéosztásával és Pannonia inferior megszervezésével, amely Patsch érvelése szerint 107-ben történt. (i. m., 132—133. ll.).

<sup>22</sup> H. Hofmann, i. m., 5. l.

<sup>23</sup> H. Hofmann, i. m., 54. sz. 67. l. — A. Schober i. m., nr. 153. 74. kép.



1. kép. — *A Castricius stélé.*

vidéken, ahol Claudius óta mondhatni kizárólagos lesz.<sup>24</sup> A Rajna mentén s az attól művészileg befolyásolt Britanniában tartózkodott legiónk 86 előtt<sup>25</sup> s ez a körülmény megérteti velünk, hogy a Rajna-vidéken és Britanniában is általános ábrázolási módot kapjuk a Castricius-stélén. Az elmondottak után az is csak természetes, hogy a Castricius alakjáról leolvasható stílussajátosságok csupán Britannia és a Rajnavidék teljesalakos katonaköveinek figyelembevételével tárgyalhatók. Ép ezért a következőkben adott fejtegetések e nyugati határtartományok sírköveinek stílussajátosságait tárgyaló újabb dolgozatok<sup>26</sup> ismeretét már feltételezik.

Castricius alakja széles, félkörösen enyhén befelé mélyülő fülkében áll teljes elől-nézetben. Alakja laposan szétterül a fülkében, amelyet teljesen betölt. A sisakrész egészen hozzáragad a felső szegélyhez és a ferdén tartott pilum felső része is szorosan követi a szegély függőleges vonalát. A fülkéhez viszonyított aránytalan kompozíció következménye az is, hogy az ovális pajznak csupán háromnegyed része jutott a fülkébe. Az alak kompozíciójának túlméretezettsége mellett a test anatómiai aránytalanságai is igen nagyok. A lábak túlhoszúak, a balkar rövid, a nyak teljesen hiányzik. A jobb alsókar ezért azt a benyomást kelti, mintha a kőfaragó rövidülést alkalmazott volna. A plaszticitás hangsúlyozására a kőfaragó nem alkalmazta a testnek kissé jobbra vagy balra történő elfordítását, amint azt az egykorú Rajnavidéki sírköveken látjuk. Castricius merev tartása, alakjának keményvonalú megformálása teljesen elüt a tartományunkban Hadrianustól kezdve jelentkező, hellenisztikus mintákat követő lágyvonalú,

<sup>24</sup> *Espérendieu*, nr. 5790—92, 5797—99, 7404. (Mainz); 6125 (Bingen); 6136, 6137 (Bingerbrück); 6157 (Kreuznach); 6207, 6209, 6213 (Andernach); 6252—6255 (Bonn); 6575 (Neuss). — Cf. *H. Hofmann*, loc. cit. — *A. Schober*, op. cit. p. 208. — *L. Hahl*, *Zur Stilentwicklung der Provinzialröm. Plastik in Germanien und Gallien*. Darmstadt. 1937. 12. sk. II.

<sup>25</sup> *E. Ritterling*, *Ö. Jh. VII. Beibl.* 25. sk. hh. és *Legio* címszó PW-RE, XII. 1445. h.

<sup>26</sup> *L. Hahl*, i. m., 15. sk. II. — *Helmut Schoppa*, *Die Welt als Geschichte*. 1938. 331. sk. II.

teljes alakábrázolásoktól.<sup>27</sup> A kőfaragó továbbá határozottan megkülönböztette az úgynevezett álló és játszólabát. A testsúly a jobblábon nyugszik; a ballábat kissé hátrahúzza és a saroknál felemeli. Míg a lábak háromnegyed reliefben, plasztikusan vannak kifaragva, addig a széles, lapos felsőtest, a csak enyhén domborodó mellrésszel együtt szinte belesímul a háttérbe; a test kontúrjai itt utána vannak húzva. A fej enyhén előrehajlik s közvetlenül a vállakon ül. A lábakat és a fejet gondosan faragta ki a kőfaragó. Ez a gondosság egészen a minuciózus aprólékosságig terjed az övről lelógó bőrszíjjak és a *balleus* bőrdíszének visszaadásában. A felsőtest és a karok ezzel szemben elnagyoltak. A jobb alsókar egyetlen formátlan hústömeg. A bőrpáncél szegélydíszét pedig itt egyáltalában nem jelezte a kőfaragó. Az ormótlán, kinyújtott balkézfejen csupán mély bevágások különítik el egymástól a pálcaszerű hosszú ujjakat, míg a körmök gondosan fel vannak tüntetve. A reliefszerűség és a plaszticitásra való törekvéssel párhuzamosan jelentkezik a nagy, síma felületeket (mellrész) és az aprólékosságokat kedvelő gondosság. Mindezt a kőfaragó számlájára lehetne írni, ha ez a minden vonatkozásban kifejeződő kettőség nem volna a Flavius-kori »legionarius stilus«<sup>28</sup> sajátossága is, ahová stélénk Castricius portraita szerint is tartozik. Az ovális, húsos arc keményen modellált. A homlok rész keskeny és nem domborodó, hanem síkszerű. A szemrész erősen hangsúlyozott. Széles, ívelt sáv határolja felülről a szemüreget, amelyben nagy, hosszúkás és elkeskenyedő szemgolyók ülnek. A szemhéjjak, mint keskeny, ívelt szalagok fogják körül a pupilla nélküli szemgolyót. A keskeny, vékony ajkak kissé szétnyílnak. Az arc lefelé elkeskenyedik és kerek, kissé energikusan előreugró állban végződik. Azonos stílussajátosságokat

<sup>27</sup> I. d. pl. Mestrius sírkövét (*A. Schober*, i. m., nr. 157, 76. kép.) és e szerzőtől felsorolt további késői típusokat.

<sup>28</sup> *A. Furtwängler*, i. m., 500. sk. II. alapvető fejtegetései mellett lásd: *L. Hahl* (i. m. 12. sk.) eredményeit *Helmut Schoppa*, *Die Welt als Geschichte*. IV. 1938. 331. sk. II. megjegyzéseivel.

mutat az egyik esztergomi (*Solva*) Domitianus-kori sírkő<sup>29</sup> portraitja, s különösen ami a homlok és a szemkiképzést illeti, Castricius pajzsának *umbo*-részét elfoglaló Meduza-fő. A szarvdiszes sisak alól kilátszó haját ívelt, ferde vonalak osztják fel haj-

stélénket összehasonlítjuk a vagy 50 évvel korábban készült *Cn. Musius* aquilifer mainzi sírkövével.<sup>31</sup>

A test felfogása itt más; az aquilifer alakja sokkal plasztikusabb. A merev tartás azonban mindkettőnél közös. Számos részlet



2. kép. — Épületfelirat töredéke.

csomókra, akárcsak a Domitianus-kori portrékon.<sup>30</sup>

Castricius alakjában a nyugati provinciális művészet régebbi hagyományai keverednek újabb törekvésekkel. A régieskedő vonások azonnal világosak lesznek, ha

továbbá a kifejezésben ugyanazt a tehetlenséget mutatja, mint a Castricius stélén. A test felépítésénél az aránytalanul hosszú lábak, a rövid alsótest és a széles, de a test alsórészéhez viszonyítva ellaposodó mellrész közös mindkettőnél. Figyelmet érdemel a láb mellé támasztott pajzs felső szélére

<sup>29</sup> Publikálta: *J. Szilágyi*, Arch. Ért. 51. 1938. 45. sk. II. 1. kép.

<sup>30</sup> *R. West*, Römische Portraitplastik. II. München. 1941. 20 sk. II., LI. tábla, 14. sk.

<sup>31</sup> *A. Furtwängler*, i. m., XI. t. 1. kép. — *Germania Romana*. III. v. t., 3. kép. — *L. Hahl*, i. m., 13—4. II.

fektetett nagy kézfej, amelynek hosszú, egyenes mély bevágásokkal elválasztott, tagolatlan ujjait vizontlátjuk a Castricius stélén, csak még laposabb és sematikusabb megfogalmazásban. Egy félszázaddal később, a Flavius-korban a rajnavidéki sírköveken a testnek egy másik, a Castricius stélével azonos felfogásával találkozunk. Az alak az I. sz. vége felé mind laposabb, relief-szerűbb lesz, szinte összesen a fülkeszerű háttérrel, amely ugyancsak elveszti a mélységét s mind laposabbá válik. A merevségnek bizonyos feloldását jelenti az úgynevezett álló és játszó láb megkülönböztetése. Mindezek a vonások, láttuk, a Castricius stélén is megvannak. A Castricius stélé kőfaragója tehát már a Rajnavidéki, Flaviuskori katonasírkövek ismeretében mintázta meg az Aquincumban elhunyt legionarius alakját.

De nemcsak stiláris, hanem a fegyverzet szempontjából is sokatmondóak számunkra az egykorú rajnavidéki sírkövek. A 80-as években készült *C. Val. Crispus* sírkövén pl. (*Hahl*, i. m., 4 t., 3. kép.) a súlyos, nehéz pilum, a gladius nagy gombja, a harangalakú, markolatvédő kosár, az övről lélógó, bőrdíszekkel ékített szíjak részleteibe menő egyezéseket mutatnak a Castricius stélé hasonló részleteivel. A sisak arcvédőlemezei elkeskenyedve ugyancsak az áll alatt érintkeznek és eltakarják a fület. Később, Traianus korában, a legionarius sisak vékony arcvédőlemeze a fület szabadon hagyja,<sup>32</sup> — egy érvel több, hogy a Castricius-stélé nem lehet Traianus-kori. Az antiquarius megjegyzések épúgy, mint a stiláris sajátosságok egyértelműleg Domitianus korába utalják ezt az aquincumi stélét. A felirat szövegéből nyert évek viszont ezt a tágabb időhatárt a 88—92 közötti évek közé szorítják.

Röviden még pár szót a Castricius-stélé díszítő elemeiről. Az oromzatot kitöltő elstilizált, páfrányszerű levéllel kapcsolatban már Hofmann rámutatott a Rajnavidéki

mintaképekre.<sup>33</sup> A feliratos mezőt keretező levélszerű kymáról ugyancsak már előljáróban megállapíthatjuk, hogy a Rajnavidéki példák követését tükrözi vissza. A Castricius stélén sűrűn egymás mellé tapadva sorakoznak a zömök, jellegzetesség nélküli levelek (1. kép). Az úgynevezett Augustus-kori, naturalista kymának<sup>34</sup> leegyszerűsített formáját kapjuk itt, amelynek közvetett előképeit Itália I. századi szepulchrális emlékei, a szarkofágok, sírkövek,<sup>35</sup> síroltárok, hamvedrek<sup>36</sup> feliratos mezőinek azonos levéldíszei szolgáltatják.

A szepulchrális vonatkozású köemlékek Itáliában a kymationnak ezt a formáját is az architektúrából veszik át, ahol kedvelt díszítőelem volt.<sup>37</sup> Innét kerül át a stukkópárkányokra is, valamint a stukkómennyezetekre, akár mint az egész falkompozíció, akár pedig mint az egyes medaillon és sokszögek keretdíszé.<sup>38</sup> Utat talál a falfestészetbe is, ahol a 2. stílustól kezdve a középmező nagy lapjainak, illetve a kis tábla-

<sup>33</sup> Hofmann, i. m., 69 l.

<sup>34</sup> I. erre *H. G. Beyen*, *JdI.* 42. 1927. 54—6. ll. összeállított anyagot. V. ö. még *C. Weichert*, *Lesbysche Kymation* 94. *G. Q. Giglioli*, *Bull. Com. LVIII.* 1930. 151. l. — *G. Mancini*, *Bull. Com. LXIII.* 1935. 1. tábla. — A görög előzményekre utal: *H. G. Beyen*, *Die pompeianische Wanddekoration* I. Haag. 1938. 331 l., 2. j.

<sup>35</sup> Néhány példa: Caffarelli szarkofág (*G. Rodenwaldt*, *Berliner Winkelmannsprogramm* 1925.) — *G. Brusin*, *Aquileia Nostra*. XI. 1940. 29—30. ll. 4. kép. — *H. Dütschke*, *Antike Bildwerke*. nr. 483. 493 (Verona), 591 (Parma). — *Brisio*, *N. d. Sc.* 1898. p. 486 (Bologna) stb.

<sup>36</sup> *W. Almann*, *Die röm. Grabaltäre der Kaiserzeit*. Berlin, 1905. 10—11., 27. ll., 18. kép; 134. l. és 109. 111. képek; különös figyelmet érdemel 192. l., 154. kép és 150. l., 121. kép.

*JdI.* 48. 1933. 570. l. 1. kép. — *W. Zahn*, *Die schönsten Ornamente und merkwürdigsten Gemälde aus Pompeji, Herculaneum und Stabiae*, I. 1842. I. 21. 41. képek.

<sup>37</sup> A gazdag irodalomból lásd: *F. Töbelmann*, *Römisch. Gewölbe*. passim. — *K. Ronczewski*, *Gewölbeschmuck im röm. Altertum*. 1909. 1. sk. tábla. — *C. Weichert*, *Lesbysche Kymation*. — *V. Spinazzola*, *Le Arti decorative*. 21. sk. tábla. — *G. Brusin*, *Gli scavi di Aquileia*. 1929. 134. sk. ll. — *K. Lehmann-Hartleben*, *Bull. Com. LXIV.* 1936. 98. l. 5. kép. stb., stb.

<sup>38</sup> *K. Ronczewski*, *loc. cit.* — *V. Spinazzola*, *Le Arti decorative in Pompei*. 1928. 164., 166—7., 171—2. táblák. — *Fr. Studniczka*, *Tropaem Traiani*, Leipzig. 1904. 55. l., 23. kép. — *Fr. Wirth*, *Römische Wandmalerei*. Berlin, 1934. 27. tábla, stb.

<sup>32</sup> *K. Lehmann-Hartleben*, *Die Traiansäule. Tafelband passim*.

képeknek gyakorta alkalmazott keretdíszes lesz.<sup>39</sup>

Itáliából jut azután a keretdísznek ez a formája a nyugati tartományokba, többek között Dalmáciába,<sup>40</sup> Galliába<sup>41</sup> és a Rajnavidékére. Ezen az utóbbi helyen, a Flavius-kori katonasírkövek egy csoportján<sup>42</sup> a feliratos mezőt a levélalakú kymation csavart formája keretezi, amelyet már Studniczka megtárgyalt.<sup>43</sup> A levelek alsó végükön behajlanak, s az egész díszítés azt a benyomást kelti, mintha a levelek egy hengeres pálcára lennének rácsavarva. Az Augustus-kori levélkymának is megvan azonban a példája, *Aquilo*, I. sz. közepéről való sírkövén<sup>44</sup>

A Castricius-stélé architektonikus keretdíszes tartományunk I. századi szepulchrális vonatkozású emlékei körében példa nélkül áll. A következő századokból néhány oltáron<sup>45</sup> és egy aquincumi épületfelirat töredékén (2. kép)<sup>46</sup> ismerjük meg a keretezésnek ezt a formáját.<sup>47</sup> Ezek az elszórt példák azonban már helyi kőfaragóműhelyek alkotásai és a keretezésnél is a birodalmi

művészet útján elterjedt díszítő elemeket adják vissza. A növényi ornamentika kedvelése<sup>48</sup> azonban sohasem engedte jelentőséghez jutni ezt a klasszikus keretdíszet. A Castricius-stélét illetőleg az eddig megtárgyalt sajátosságok kivétel nélkül a Rajnavidék I. századi katonai emlékeihez utaltak, oda, ahol mint láttuk, a kymakeretezés sem volt ismeretlen. Nem lehet ezek után kétséges, hogy stélénken a kymation alkalmazásának közvetlen mintaképét is ott kell keresnünk.

Befejezésül még legyen szabad néhány megjegyzést tenni Castricius szarvdiszes sisakjáról. Sírkövünk lapos, enyhén domborodó, egy darabból készült sisakot ábrázol téglalapalakú átmetszetet mutató taréjjal s a fülek vonalában felfelé hajló szarvszerű dísszel. Ez utóbbiakat a kőfaragó asszimmetrikusan faragta ki, amennyiben a jobb oldali magasabbra került s a sisak tetejéből nő ki. Minden kortól és ethnikumtól függetlenül, szokásos volt sisakokat állati szarvakkal díszíteni. A korai példákat elmellőzve<sup>49</sup> itt csak csupán két ismert tényre hivatkozunk. Az első, hogy a késő respublica és a korai császárkorban a római legionáriusnál a sisaknak ilyen díszítése nem ismeretes.<sup>50</sup> A másik, hogy a Krisztus születése körüli évszázadokban a szarvdiszes sisak a galliai kelták fegyverzetének egyik jellemző darabja.<sup>51</sup> A Tiberius, illetve Augustus-kori orangei és a San Remy-i *arcus triumphalis* reliefjein is mint a gallok jellemző fegyverzete szerepel.<sup>52</sup> A florenzi, Flavius-kori fegyverreliefekkel díszített oszlopokon ugyancsak ismételt találkoztunk a szarv-

<sup>39</sup> H. G. Beyen, Wm. 331. I. és JdI. 42, 1927, 55. I. és I—2 tábla. — Fr. Wirth, i. m., 8/b, 10., 11. táblák.

<sup>40</sup> Ö. Jh. I. 1898. Beibl. p. 130. fig. 41; XI. 1908. Beibl. col. 77—78. fig. 54; XIV. 1911. Beibl. p. 25. fig. 20.

<sup>41</sup> Délgalliában Vienna (*Espérendieu*, nr. 345. cf. 337), Vaison (nr. 290.) néhány mythologikus, illetve áldozati jelenetet tartalmazó tábla keretdíszéül jelentkezik a levélszerű kyma. Egy Zürichből származó stélé két hosszanti oldalát keretezi (*Espérendieu*, nr. 5446). Convenae (Les Comminges) bennszülött jellegű stéléken e díszítő elem annyira leegyszerűsített, hogy biztonsággal nem dönthető el, vajjon fogazás vagy dór kymakeretezéssel állunk-e szemben (*Espérendieu*, nr. 883—890. 1032.) V. ö. még nr. 2856, 1., 2., 23; 3458., 3566.

<sup>42</sup> R. Weynand, Bonn. Jb. 108/9. 1902. nr. 151., 159., 160. (Zahlbach), 167 (Wiesbaden), 178. cf. Körber, Mainzer Ztschr. XIV. 1919. p. 21—23. képekkel.

<sup>43</sup> Fr. Studniczka, i. m. 73 sk. II.

<sup>44</sup> W. Ruesch, Germania 25. 1941. 101. I., 11. tábla.

<sup>45</sup> *Aquincum*: CIL. III. 3485. — Nagy Tibor, *Aquincum* vallásos élete (Budapest Története I. 1942. I.X. t., 1. kép) — *Una-völgye*: I. Sergejewski, Glasnik. LI. 1939. p. 12. fig. 3. — *Konjace*: CIL. III. 15205. V. Hoffiller-B. Sarica, *Antike Denkmäler aus Jugoslawien*. I. p. 38. nr. 82.

<sup>46</sup> Ieltári szám: 469. — Publikálatlan.

<sup>47</sup> Ezen későbbi példák megtárgyalására más alkalommal még visszatérünk.

<sup>48</sup> *Megtárgyalta* ezeket: Erdélyi G., *A pannoniai síremlékek ornamentikája*. Diss. Eger. 1929. passim.

<sup>49</sup> S. Reinach, *galea* címszó a *Daremberg-Saglio* Dictionnaire II. p. 1438—39. — E. Sprockhoff, *Helm* címszó a *Reallex. d. Vorgesch.* V. 1926. 297. I.

<sup>50</sup> Lásd: P. Couissin, *Les armes romaines*. Paris, 1926.

<sup>51</sup> Diodor, V. 130.

<sup>52</sup> Orange: H. Gaidoz, *Rev. arch.* 49. 1885. 201. I., 16. kép. — cf. S. Ferri, *La Critica d'Arte*. IV. 1939. 82—87. II. — San Remy-i: Schneider, *IdI.* III. 1888. p. 13. (A), 22 (H.), 23 (L.), jó fényképben. E. Garger, *Roem. Mitt.* 52. 1937. 2., 5. táblák. — Bianchi — Bandinelli, *Le Arti*. I. 1939. 328 sk.

díszes sisakkal;<sup>53</sup> megjegyzendő, hogy ez utóbbinál a művész nem törekedett az *armilustrium* alkalmával felajánlott idegen fegyverek típusának hű kifaragására, hanem elsősorban a dekoratív szempontokat tartotta szem előtt.<sup>54</sup> A felsorolt és még szaporítható példák azonban eléggé mutatják, hogy a szarvdíszes sisak a Kr. u.

<sup>53</sup> J. W. Crous, Roem. Mitt. 48. 1933. 80—81. II., és Taf. 1, nr. 17; 3, nr. 128.; 7 nr. 284.; 13 nr. 537.; 18 nr. 740.

<sup>54</sup> J. W. Crous, i. m., 89. l.

I. században, mint a gallok fegyverzetének egyik tipikus darabja ismeretes volt. A Castricius-stélén látható díszes sisakkal kapcsolatban nem téveszthetjük el szem elől, hogy az elhúnyt olyan vidékről származott, ahol a kelta civilizáció még erősen élt a korai császárkorban. A szarvdíszes sisakot, amely az elhúnyt fején mint díszsisak szerepel, csak ebben az összefüggésben, mint a felsőitáliai kelta alaprétegű civilizációnak emlékét érthetjük meg helyesen.



NAGY TIBOR

## A CIL. III. 14351. SZÁMÚ SÍREMLÉK ÚJ OLVASÁSA

(Deutscher Auszug Seite 573)

...VCVS ATE. F. Az Aquincumi Múzeum bennszülött vonatkozású sírkövei közül eléggé ismeretes a legutoljára Kuzsinszky Bálinttól teljes irodalommal közölt Lucida-kő töredéke.<sup>1</sup> A felső mezőben látható házaspár jellemző ruhaviselete, továbbá az alattlévő sávban ábrázolt kocsi-jelenet elsőrangúan fontos vallásos jelentése<sup>2</sup> mellett, nagyobb összefüggésben nézve kétségtelenül háttérbe szorul a pár soros és csak töredékesen megmaradt felirat. Ez alkalommal mégis ez utóbbihoz kívánunk egy rövidke megjegyzést fűzni. A feliratnak a Corpustól is átvett (CIL. III. 14351) s azóta általánosan elfogadott olvasása a következő lenne:

...ucus Atei [f(i)lius] vi(v)us sibi  
t(itulum) p(osuit)  
[et] coniugi Lucit(a)e  
Kapitonis f(i)liae  
ann(orum) XXX.

<sup>1</sup> V. Kuzsinszky, Führer... 188. l. és 139. kép.  
<sup>2</sup> V. ö. Brelich, A., Laureae Aquincenses I. 1938.  
49. l. Nagy T., Budapest Tört. I. nyomás alatt.

A sírkövet<sup>1</sup> ezek szerint egy bizonyos ...ucus, Ateius fia állította volna elhunyt feleségének. A feliraton azonban az ATEI névalaknál határozottan felismerhető az E. után egy elválasztó pont, majd a következő függőleges hasta felső és középső részénél két rövid vízszintes vonalka jelzi, hogy F betű következik. A helyes olvasás ezek szerint:

...ucus At(a)e f(i)lius etc. Az elhunyt Lucida férje tehát az aquincumi köemlékeken is többször olvasható és Pannonia más helyeiről is jól ismert kelta Atta és nem az Ateius nevet viselte.<sup>2</sup> Feliratunkon az egyik mássalhangzó és a vokális elhagyása azzal magyarázható, hogy a kőfaragó kiejtés szerint, fonetikusán írta a nevet. Erre az aquincumi, egyáltalában a feliratok köréből végtelen sok példát lehetne felhozni.

<sup>1</sup> Titulus feliratos sírkövet jelent, nem pedig csupán valamely sírkő feliratos részét.

<sup>2</sup> E név pannoniai előfordulásaira: Nagy T., Pécs sz. kir. város, »Majorossy Imre«-múzeumának 1939—40. évi Értesítője.



## ÜVEGTECHNIKÁT UTÁNZÓ POHARAK AQUINCUMBAN

(Deutscher Auszug Seite 574)

Az aquincumi emlékanyagban találunk egy-két különleges kidolgozású agyagpoharat. Anyaguk a konyhaedények csoportjába utalja őket, de felületdíszítésük nemesebb az átlagénál; a pohár testét ovális alakú bevájások borítják. Mindjárt zembetűnő, hogy nem az agyagedények természetesen adódó díszje ez, hanem az üvegmetszés agyagban való utánczása. Ezt a pontos másolást még megfoghatóbbá teszi a poharak falának rézsütös állása, az ilyen tölcésérés kiszélesedés is az üvegpoharak jellemzője.<sup>1</sup>

Ezzel a feltűnő egyezéssel a nyugati kutatók többiben foglalkoztak. Oelmann a niederbieberi terra szigilláták kapcsán megállapítja, hogy ilyen üvegeket (mit Hohlschliff) Kölnben gyártottak már a korai császárkorban e zsell majdnem egy időben megindult ezeknek agyagban való utánczása is. Kormeghatározásul az aquincumi edényeinkhez hasonló technikájú bonni és bécsi példányokat idéz, melyeknek kora az I. század vége, a II. század eleje.<sup>2</sup> Hasonló kormeghatározásra jut Loeschke. Bemutat egy korarómai üveget<sup>3</sup> s ehhez kapcsolja a vájt díszítésű agyagedényeket. Szerinte: »ezeket már a Flaviusok korában utánczták néha agyagban.«<sup>4</sup> Pannónia területén szintén kerültek elő olyan üvegpoharak, amilyeneket így korainak ismerünk meg. Az I. század végén és főleg a II. század elején fellendülő kereskedelem többfelé elhozta ezt a technikát, megtaláljuk Aquincumban (1. kép) poharakon és csészéken,<sup>5</sup> Pettauban egy teljes poháron (2. kép) és Arrabonában.<sup>6</sup> Ezeknek az üve-

geknek további terjedési irányát egy szarmata fejedelmi sírból való darab mutatja, amelyet már a barbaricum területén, Alsó-Szent-Györgyön találtak.<sup>1</sup>

Aquincumban a helyi agyagművesek figyelmét is felkeltette ez az utánczásra alkalmas nyugati forma. Resatus műhelyével az élükön alkalmazkodtak az új ízléshez és míg a helyi késő La-Téne alapokra visszanyúló stílusukat sem hagyták fel, igyekeztek a nyugati terra szigilláták utánczása mellett<sup>2</sup> az üvegedények formáit is agyagban visszaadni. Az anyag és forma ilyen különböző eredetét mutatja éppen egy üvegmetszéses technikát utánczó pohár, amely az aquincumi civilvárosban került elő. Leltári száma C. 48. Magassága 8·2 cm, szájátm. 7·3 cm, talpátm. 4 cm. Alapanyaga szürke, amelyet szürkés mázzal vontak be éppen úgy, amint ezt a Resatus féle bélyeges tálak készítésénél is észlelhetjük. A pohár testén két lécz közé foglalva találjuk az ovális alakú bevájásokat, meglehetősen szimmetrikusan elhelyezve (3. kép.) Az üvegből készült mintától elüt annyiban, hogy míg ott a bevájások széle többnyire összeér, itt az agyagban való egyszerűbb kivitel kedvéért a felületből több maradt meg és a mélyedések nem érnek össze. A későbbi időből, amikor a szürke anyag helyét inkább a vörös váltja fel, Aquincumból csak töredékeink vannak. Ezek a szórványosan előkerült vörössagyú és vörösmázú töredékek jelzik, hogy itt az üvegpohár utánczása Resatus után is kedvelt volt (II. század).

1. Töredék. (4. kép. alsó) Óbudán a Szél-u. és a Vihar-u. sarkán találtak. Magassága 5 cm. Egy pohár felsőrészének darabja, a perem alatti síma mező kis része maradt meg és az ettől két hornyolással elválasztott pohártest ovális bevájásokkal díszített töre-

<sup>1</sup> Kisa, Das Glas im Altertume 635. 1. — Ilyen üvegpohárra vonatkozólag lásd Mainzer Zeitschrift 20—21. (1925—26.) 691. 10. kép.

<sup>2</sup> Oelmann, Materialien zur röm.-germ. Keramik. I. Die Keramik d. Kastells Niederbieber. 8. 1. 1., 2. kép.

<sup>3</sup> Loeschke, Trierer Zeitschrift 1928. IV. t. B. 11.

<sup>4</sup> Loeschke, id. m. 76. 1.

<sup>5</sup> Bud. Rég. 2. (1890.) 134. 1. III. kép. 1., 3.

<sup>6</sup> A pettaui példányt gráci »Johanneumban az arrabonait a győri Bencés gimnázium régiségtárában őrzik. Benkő Andrea szíves közlése nyomán.

<sup>1</sup> Hild, Arch. Ért. 21. (1901.) 126. 1. 7. kép.

<sup>2</sup> Nagy L., Arch. Ért. 42. (1928) 96—113. 1.



1. kép. – Aquincumi üvegpohár és csészék töredékei.

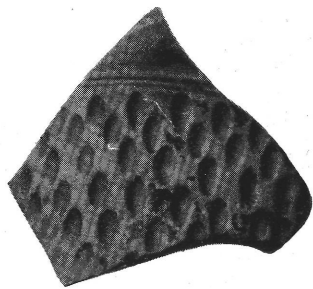
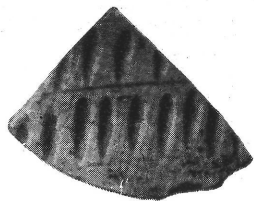


2. kép.  
Üvegpohár Poetoviából.



3. kép.  
Az Aquincumi Múzeum üvegtechnikát  
utánzó agyagpohara.

déke. A darab hajlásáról ítélve, itt nagyobb és bővebbszájú pohárral állunk szemben, mint a Resatus-féle. Alapanyaga világos



4. kép.  
*Aquincumi*  
agyagpoharak töredékei.

téglasszínű, ezt fimom narancssárga mázzal vonták be.

2. Töredék. Óbudán találták. Lelt. száma 1931. 9/13. Magassága 4 cm. A pohár



5. kép. — Üvegtechnikát utánzó pohár  
*Brigetióból.*

testéből egy kis darab maradt csak meg amely a finom, gondosan készített, az előbbinél kevésbé hosszúkás bevájásokat mutatja. Alapanyaga világos téglasszínű, máza vörös. (4. kép felső.)

3. Töredék. Szintén a Szél-u. és Vihar-u. sarkán került elő. Magassága 3·8 cm. Nem valószínű, hogy pohár töredéke, mert nagyon kevésbé ívelt. A bevájások elhelyezése is különbözik az előbbiektől, karcolt fogasdíszű zóna alatt hornyolások között, párhuzamos sorokban helyezkednek el. Alapanyaga világos téglasszínű, máza narancsvörös.

Ismerünk vörösmázás poharat Szőnyből is, egy hamvasztásos sírből. Magassága 6·9 cm, szájm. 7·5 cm, talpátm. 4 cm. Ez az ép példány is jelzi az üvegmetzéses technikájú poharak II. századi használatát Pannóniában. (5. kép.)

Dáciában az 1936-ban feltárt maroskeresztúri fazekastelepen nagy számban találták meg az üvegmetzéses technikájú edényeket (6. kép.)<sup>1</sup> Feltételezhető, hogy amint a fazekastelep benyomottdíszű cserepei között egyesek Aquincumra utalnak, úgy ezt a kidolgozásmódot is Aquincum közvetítésé-

<sup>1</sup> Marosvásárhelyen a Kultúrpalota gyűjteményében kiállítva.



6. kép. Pohártöredék Maroskeresztúrról.

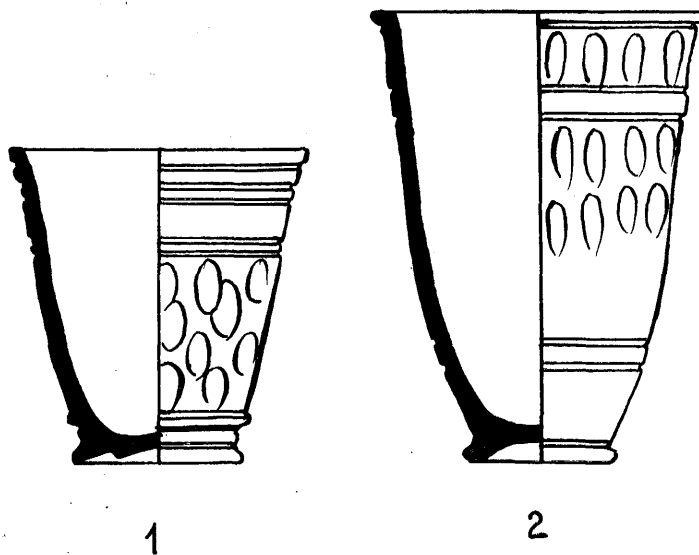
vel honosították meg a dáciai fazekasok. Sajnálatos, hogy az aquincumi példányok töredékesek és nem árulják el, vajjon nincs-e köztük átmeneti formájú, a zömök Resatus-féle és a karcsúbb maroskeresztúri poharak között. (7. kép.) Az üvegmetszéses technika itt már tálakra is kiterjed és a bevájások nemcsak függőleges, hanem sokféle más elhelyezést nyernek. Ezt a dáciai virágzást mutatja, hogy a maroskeresztúri számos példányon kívül ez a technika feltűnik az alsókosályi tábor leletei között is.<sup>1</sup>

Elsősorban az Aquincumi leletekre támaszkodva megállapíthatjuk, hogy Pannóniában a megismert sajtáságos edénytípus az

I. század végétől a II. század közepéig használatos. Első feltűnése Resatussal kapcsolatos, a későbbi változott színű és anyagú kidolgozás a II. századra utal. Most még nem tudjuk elválasztani, hogy az aquincumi vöröspanyagú edények egyenes folytatásai-e a korábbi szürke edényeknek vagy az állandóan fennálló nyugati ipari kapcsolatok meg-megújuló hatására készültek. Az mindenesetre bizonyos, hogy míg az üvegtechnikában ez a díszítés később is megszakítás nélkül alkalmazásban volt,<sup>1</sup> nálunk Pannóniában a későbbi korból ilyen díszű edényeket egyelőre nem ismerünk.

<sup>1</sup> A dési elemi iskola gyűjteményében. Még ismeretes Kolozsvár területéről is egy hasonló pohár. Erdélyi Nemzeti Múzeum IN 1717.

<sup>1</sup> III. századi előfordulására nézve lásd *Kisa* u. a. u. o. — Déchelette II. 312. 1. — Mainzer Zeitschrift. 23. (1928.) IV. t. c.



7. kép. — Poharaink keresztmetszete :  
1. Aquincum, 2. Maroskeresztúr.